

Atât de departe... atât de aproape...
(Literatura română – între a fi și a nu fi în Europa)

Mihaela ALBU

„Făcând parte, trupește și spiritualicește, din Europa, mai putem fi sacrificați fără ca sacrificiul acesta să nu primejduiască însăși existența și integritatea spirituală a Europei? De răspunsul care va fi dat, de Istorie, acestei întrebări, nu depinde numai supraviețuirea noastră, ca neam, ci și supraviețuirea Occidentului.”

(Mircea Eliade)

„... literatura română nu înseamnă un fenomen închis (...), nu o contribuție pitorească la etnografia europeană, ci o ramură tânără a spiritualității continentale, ramură străbătută de aceeași sevă și încărcată de aceleași roade, chiar dacă pământul în care s-au împlântat rădăcinile e altul.”

(Manifestul Cercului Literar de la Sibiu)

Literatura română, „o ramură tânără a spiritualității occidentale”, așa cum se specifică în Manifestul Cercului Literar de la Sibiu, trăiește, ca și România însăși, condiția oarecum indeterminată între a fi și „aproape” și „departe” de Europa. „Noi suntem R’estul față cu Vestul. Relația cu Vestul este una de tângire, șoc, admirație și resentiment. Sunt poveștile sfâșierii între autohtonism și globalizare, între pușcăria generalizată a ultimului deceniu de comunism și ușa deschisă vraisește spre o lume care nu ne înțelegea și ne era încă aproape neinteligibilă,”¹ caracteriza amar Mihaela Miroiu relația noastră cu Europa vestică.

În decursul istoriei, din punct de vedere politic, social, economic, am fost mai mult departe decât într-o poziție de apropiere de continentul din care, cel puțin prin destin geografic, facem parte. „România se află în Europa. Dar este *extra muros*. Este la marea periferie orientală a Europei”, clarifica poziția noastră în *Memoriile* sale destinate cititorului străin autorul *Orei* 25.² „România, situată totuși în vecinătatea țărilor europene, pare tuturor, dinlăuntru și din afara țării, a fi undeva departe de Europa – și de aceea se simt românii nemaipomenit de singuri și de abandonați și li se pare, asemenea lui Noica, a cărui slovă nu are ecou în occident, că strigă în pustiu și blestemă pustiul

¹ Mihaela Miroiu. Mircea Mică, *R’estul și vestul*, Polirom, Iași, 2005, p. 7.

² Virgil Gheorghiu, *Memorii*, București, Gramar+1, 1999, p. 13.

care nu-i aude și nu le răspunde”³, insista mai recent un alt exilat, criticul și istoricul literar Ion Negoïtescu.

Din punct de vedere al aspirațiilor, relația noastră cu Europa a fost întotdeauna una de „tânjire”, combinată cu admirație, cu dorință de apropiere și de sincronizare la standardele lumii civilizate. Începând cu conștientizarea și promovarea latinității noastre („Noi de la Râm ne tragem”), apoi cu traducerea și adaptările din literatura occidentală, sau cu sentimentul declarat european al elitelor românești din perioada pașoptistă ori cu conștientizarea europenismului intelectualului din secolul al XIX-lea, când cultura română avea cu adevărat o orientare europeană și culminând cu perioada interbelică, deschiderea noastră către valorile europene este tot mai clar manifestată. Numai că, așa cum afirma criticul Ion Negoïtescu, „după 1947 cultura noastră a fost silnic desprinsă de contextul ei european firesc.”⁴

Adrian Marino (unul dintre cei mai proeuropeni cărturari români) va face o „istorie” a proeuropenismului nostru când răspunde la întrebările unui interlocutor italian⁵, dar servește astfel și cititorului român o sinteză a „integrării efective” din punct de vedere cultural în sistemul european. El începe cu secolul al XVIII-lea, „când se înregistrează o primă și destul de puternică influență iluministă, printr-o dublă filieră (greco-catolică în Ardeal și grecească în Muntenia și Moldova)”⁶. Cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu „puternica influență romantică”, „participarea noastră cultural-literară la Europa se consolidează și devine acum dominantă”, afirmă cărturarul român, astfel încât „prin cei doi mari poli de atracție (francez, cel mai puternic, dar și german) întreaga cultură românească are o orientare și un conținut net european.”⁷

Două (cel puțin) sunt coordonatele pe care ne-am poziționat și de pe care putem analiza fenomenul cultural/ literar românesc. Este în primul rând acea tendință, dorință, aspirație a omului de cultură român de a fi în pas cu Europa, indiferent dacă aceasta se chema – în zorii literaturii noastre – imitație, adaptare, iar mai apoi sincronizare ori creație originală.

A doua coordonată a relației culturale cu Europa s-a făcut mai ales individual, prin publicarea operelor în limbi de circulație. Rolul cel mai important în a(-și) face cunoscute cărțile l-au avut scriitorii și oamenii de cultură români care, prin diverse împrejurări, au trăit în occident. Dacă am face o succintă trecere în revistă, de la Peter Neagoe la Panait Istrati, de la Elena Văcărescu, Martha Bibescu sau Anna de Noilles la Eliade, Cioran sau Ionescu, de la Vintilă Horia la Matei Vișniec, de la Tristan Tzara la Dumitru Țepeneag ori Norman Manea (lista, desigur, este una pur exemplificativă și nu epuizează), am avea evidența impactului operei unor scriitori români care au trăit efectiv în interiorul culturii occidentale prin comparație cu opera – să spunem – a lui Caragiale, Sadoveanu, Rebreanu, Marin Preda, Constantin Noica, și chiar Eminescu. Desigur, la această afirmație s-ar putea aduce contraargumentul Nichita Stănescu ori Marin Sorescu, iar mai recent Mircea Cărtărescu. O mai realistă luare la cunoștință cu impactul operei acestora în occident ar fi aceea a unui periplu prin librăriile Parisului sau Londrei,

³ Ion Negoïtescu, *În cunoștință de cauză*, Cluj, Editura Dacia, 1990, p. 100.

⁴ Ion Negoïtescu, *ibidem*, p. 14.

⁵ v. A. Marino, „Integrarea culturală a României în noua realitate europeană. (Răspunsul la un chestionar italian), în *Pentru Europa*, Iași, Polirom, 1995, p. 51-68.

⁶ *Idem*, *op. cit.*, p. 52.

⁷ *Idem*

Berlinului, Romei etc. Personal nu am făcut-o; am găsit, în schimb, în librării din New York, câte o jumătate de raft cu Cioran, am aflat despre studiarea teatrului ionescian în liceele americane și știu de asemenea de imposibilitatea absenței numelui lui Mircea Eliade din orice bibliografie privind istoria religiilor. Recent, piesele lui Matei Vișniec sunt traduse și jucate în cele mai importante capitale. Factorii sunt, desigur, cunoscuți și pornesc de la impactul lingvistic și se încheie cu absența unui program coerent nu numai de traduceri, dar și de promovare a literaturii noastre.⁸

În anii dictaturii comuniste, deși cenzura și îngrădirea au fost foarte aspre, „literatura română n-a ieșit, de fapt, niciodată, total și radical din Europa”.⁹ Cultura și civilizația românească s-au aflat „în coabitare” cu cele europene, fiind însă, mai ales în ultimele cinci-șase decenii, pe pozițiile „fratelui nebăgat în seamă” (v. I. D. Sîrbu). Aceasta și pentru că occidentul nu s-a arătat prea des interesat de cultura est-europeană, cu excepțiile cunoscute, acestea venind fie din publicarea direct într-o limbă de circulație, fie prin originalitatea temelor propuse.

Desigur ... „Nu ne putem imagina o cultură europeană redusă numai la formele ei occidentale. Culturalicește, ca și spiritualicește, Europa se întrecește cu tot ce a creat și a păstrat spațiul carpato-balcanic.” (...) „Europa nu este - și nici nu poate fi - un bloc monolitic. Ea are deci nevoie de dimensiunea orphică și zamolxiană pentru a se putea întregi și a putea plăsmui noi sinteze”, scria Mircea Eliade.¹⁰

Astăzi am ajuns, se pare, la situația de a fi cel mai aproape de reîntoarcerea noastră în granițele continentului din care politic, spiritual, economic am fost îndepărtați sau ... uneori ... ne-am îndepărtat singuri. O permanentă pledoarie pentru (re)întoarcerea noastră către valorile supreme, o reîntoarcere pe coordonate moderne au făcut-o multe spirite declarat europene de-a lungul timpului, printre acestea, poate fi ales pentru exemplificare Adrian Marino, el situându-se întotdeauna pe poziții neo-paşoptiste și insistând adesea pe necesitatea continuării acțiunilor iluministe în România⁵. Militant permanent pentru „a aduce Europa acasă”, Marino și-a ales drept subtitlu pentru una dintre cărțile sale de referință (*Pentru Europa*) - „Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale”. O continuare a acesteia, dezvoltând totodată ideile vehiculate, așa cum el însuși va sublinia dintru început în *Prefață*, va fi *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, în care insistă asupra schimburilor culturale „în ambele direcții”. Pentru aceasta, el face referință la „trei atitudini intelectuale”: „1. Racordare permanentă la valorile, ideile și cultura europeană; 2. Documentare europeană cât mai serioasă (biblioteci, studii universitare, muzee etc.), cu excluderea oricărui diletantism și amatorism; 3. Realizări culturale de nivel european (ca scriitură și valoare), în mediul românesc, de către oameni de cultură români. Altfel spus, «a aduce Europa acasă», prin creații proprii româno-europene. Dacă se vor ridica la standardele și condițiile receptării și circulației europene, ele vor deveni implicit și «valori europene». Fără complexe de

⁸ „Intelectualul din estul Europei, sceptic de felul lui, știe că șansele de afirmare ale culturii sale în lume depind nu de valoarea intrinsecă a «produselor» pe care le poate furniza ea concertului general-european, ci depind, de regulă, de factori extraculturali. De istorie, în primul rând, o istorie care a fost în cazul fiecărei națiuni din Europa altfel, mai dulce sau mai aspră.”, analiza Vitalie Ciobanu *Complexele culturilor din Europa Centrală și de Est și integrarea europeană. Cazul românesc* în expunerea sa de la întâlnirea PEN clubului de la Sinaia (v. „Contrafort”, 7-8/ iulie-aug., 2001).

⁹ v. Marino, *Pentru Europa*, p. 53.

¹⁰ Mircea Eliade, *Profetism românesc*, București, Editura „Roza vânturilor”, 1990, p. 150-151.

inferioritate sau superioritate¹⁶”, adevăratul „imperativ național” fiind acum „integrarea României în structurile europene și euroatlantice”¹⁷.

Putem de aceea afirma fără echivoc că Adrian Marino este modelul de om de cultură „român” și „european” în același timp, exact așa cum el însuși considera normal să se întâmple, subsumând geografia și cultura română continentului în care s-a format, fără a se dezice însă niciodată de teritoriul cultural din care provenea⁴. Într-un editorial apărut în revista „Orizont”, cunoscutul politolog american de origine română, Vladimir Tismăneanu, accentua că „este important să recunoaștem în plan național personalitățile validate internațional. Dl. Marino a fost, neîndoios, *un ctitor ale cărui contribuții au devenit bunuri culturale globale.*”¹¹ Adrian Marino este doar un exemplu din sfera teoreticienilor români proeuropeni. Este cât se poate de evident în cazul lui Adrian Marino că pledoaria proeuropeană este expresia unei afinități, dar și a unei „deschideri”, a unei viziuni culturale mai largi ce depășește canoanele îngust-naționaliste.

Mai importantă însă decât pledoaria în sine sunt lucrările de factură europeană, de interes mai larg cu alte cuvinte, fie ale teoreticianului și criticului literar, fie ale unor scriitori de literatură beletristică acceptate ca bunuri culturale europene.

Un alt exemplu. Trăind o parte din viață în Germania, *intra muros* ca să spunem așa, criticul literar Ion Negoïtescu, aflat la distanța ce oferă perspectivă, și-a luat răgazul să scrie o altfel de istorie a literaturii române. Plecând de la premisa că întrebările sale (care ar trebui să fie ale tuturor) despre „ce ne spune literatura română asupra ființei noastre axiologice, adică ce suntem noi românii și cum ne prezentăm noi în confruntarea istoriei”, criticul aflat în exil accentuează faptul că demonstrația nu s-ar fi putut înfăptui „decât într-o redactare sub zărilor libertății.”¹² Și concluzia sa, după o cercetare atentă, dublată de capacitățile-i recunoscute de specialist ce avea la îndemână întotdeauna și palierele comparatismului, este una pozitivă: „Formată și dezvoltându-se din imitația literaturilor occidentale, ea (literatura română n.n.) și-a putut revendica îndeajuns de curând specificul și deci capacitatea de a le completa.”¹³ Oprindu-se deliberat la anul de răscruce 1945, Negoïtescu duce mai departe demersul său de panoramare a fenomenului literar românesc în *Scriitori contemporani*, un volum numai aparent de „texte pregătitoare” pentru o continuare a *Istoriei literaturii*, volumul al doilea, cel dedicat literaturii contemporane. Din parcurgerea fie și numai a sumarului *Scriitorilor contemporani*, cititorul va observa includerea în literatura noastră, în modul cel mai firesc, a scriitorilor români de pe toate meridianele. Absențe regretabile – scriitorii basarabeni și bucovineni.

O preocupare importantă a istoricului literar a fost aceea „de a sesiza permanent legătura dintre literatura română și literaturile europene.” Și argumentează această preocupare: „Pentru că literatura română, care după mine s-a născut în jurul anului

¹¹ Vladimir Tismăneanu, *Adrian Marino, Un consecvent partizan al Luminilor*, în „Orizont”, Timișoara, aprilie 2005, (s.n.).

¹² v. I. Negoïtescu, „O istorie a colecțiilor”, Prefață la *Istoria literaturii române (1800-1945)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, ediția a II-a, p. 11.

¹³ *Ibidem* (Ion Negoïtescu mărturisește de asemenea că a „gândit” istoria literaturii române plecând de la observația că „intelectualii români au reacționat mult mai slab la ocupația comunistă decât celelalte țări”, că în România „în primul rând au cedat instituțiile”, concepând totdată Istoria și „dintr-o îngrijorare profundă”, ținând ca demersul său „să ne spună mai multe despre poporul nostru prin literatură, prin scriitură.” (v. Ion Negoïtescu, *Scriitori contemporani*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 6).

1800, a încercat tot timpul, s-a străduit mereu să se conformeze normelor literare occidentale, să se încadreze în sânul literaturii occidentale.”¹⁴ Dăm mai jos câteva exemple de scriitori dintre cei *aproiați* de Europa, încorporați (încorporabili) în literatura europeană „prin prismele stilistice de care țin”, și nu numai prin locul în care au trăit (trăiesc) și au scris (scriu), dar mai ales prin măsura în care literatura lor contribuie la definirea unui specific, prin promovarea unei mentalități românești și prin încercarea de a stabili o relație cu occidentul în plan cultural: Leonid M. Arcade, Paul Celan, Alexandru Ciorănescu, Petru Dumitriu, Paul Goma, Norman Manea, Bujor Nedelcovici, Dorin Tudoran, Dumitru Țepeneag, Matei Vișniec, dar și Gabriela Adameșteanu, Leonid Dimov, Marin Preda, Marin Sorescu, Fănuș Neagu, Gabriel Liiceanu, Gabriela Melinescu etc., etc.

Când Mircea Eliade lucra pentru a pune la punct manuscrisul a două cărți (*Prolegomene și Cosmos și Istorie*) în vederea publicării în limba franceză, o făcea și cu scopul declarat de a stabili un dialog cu literatura europeană: „Le consideram utile pentru dialogul Orient-Occident. Contribuiam, în orice caz, la depășirea provincialismului cultural de care sufereau încă unele țări europene.” (...) El locuia la Paris, dar continua să se simtă reprezentantul culturii în care s-a format: „Nu aveam sentimentul că, fixându-mă câțva timp la Paris și publicând în franțuzește, mă rupeam de cultura românească. Știam că nici o cultură nu este monolitică, dominată exclusiv de o singură tradiție spirituală.”¹⁵

Exemplele de mai sus, extrase din poziția câtorva dintre intelectualii români care s-au exprimat sau au contribuit direct la apropierea/integrarea noastră culturală de/în valorile culturale ale continentului care, așa cum subliniase Constantin Noica în *Modelul cultural european* „nu doar a asimilat ce era valabil în alte culturi (...), dar și-a extins valorile morale, ideologice, economice și de civilizație peste ele, **europenizând în chip firesc tot globul.**”¹⁶ Chiar de la începutul lucrării, Noica afirma și sublinia: „...aproape tot ce se întâmplă astăzi pe glob și se va întâmpla mâine chiar în cosmos poartă pecetea Europei”¹⁷.

Concluzia celui care își pune întrebarea legată de apropierea noastră (culturală) de continentul din care facem parte geografic, legată de gradul de apropiere, – la o privire obiectivă, fără patimă naționalistă, dar și fără disprețul și ironia „superioară” – considerăm că va fi una optimistă. Chiar dacă valorile occidentale au fost uneori departe și chiar dacă o parte dintre scriitorii români în perioada comunistă au scris o literatură „la comandă”, se cuvine subliniată existența spiritelor europene, a acelor scriitori (poetți, prozatori, critici) care au contribuit la promovarea și întărirea legăturilor culturale cu Europa.

În ansamblu, putem susține și astăzi ceea ce afirmase Mircea Eliade la timpul său și anume că „destinul nostru este (era) exclusiv cultural.” Iar mai departe: „Aveam de răspuns la o singură întrebare: suntem sau nu capabili de o cultură majoră, sau suntem condamnați să producem, ca până în 1916, o cultură de tip provincial, traversată meteoric, la răstimpuri, de genii solitare ca Eminescu, Hasdeu, Iorga? Apariția unui

¹⁴ Ion Negoșescu, *Scriitori contemporani*, p. 6.

¹⁵ Mircea Eliade – *Memorii (1907-1960)*, București, Editura Humanitas, 2005 (ediție îngrijită de Mircea Handoca), p. 392.

¹⁶ Constantin Noica, *Modelul cultural european*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 29 (s.n.).

¹⁷ *Idem, op.cit.*, p. 9.

Vasile Pârvan, unui Lucian Blaga, Ion Barbu, Nae Ionescu și a altora îmi confirmase încrederea în posibilitățile creatoare ale neamului românesc.”¹⁸

Apariția unui Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Marin Preda, Ion D. Sîrbu, Dumitru Țepeneag, Matei Vișniec etc. ne confirmă astăzi apropierea de Europa.

Referințe

- Mircea Eliade, *Profetism românesc*, București, Editura „Roza vânturilor”, 1990.
Mircea Eliade, *Memorii*, (1907-1960), București, Editura Humanitas, 2005 (ediție îngrijită de Mircea Handoca).
Virgil Gheorghiu, *Memorii*, București, Editura Gramar+1, 1999.
Adrian Marino, *Carnete europene*, Cluj, Dacia, 1976.
Adrian Marino, *Prezențe românești și realități europene*, București, Albatros, 1978 – ediția a doua – Polirom, 2004.
Adrian Marino, *Evadări în lumea liberă*, Iași, Institutul European, 1993.
Adrian Marino, *Pentru Europa*, Iași, Polirom, 1995.
Mihaela Miroiu, Mircea Miclea, *R'estul și vestul*, Iași, Polirom, 2005.
Ion Negoïtescu, *În cunoștință de cauză*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990.
Ion Negoïtescu, *Scriitori contemporani*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia”, 1994.
Ion Negoïtescu, *Istoria literaturii române* (1800-1945), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, ediția a II-a.
Constantin Noica, *Modelul cultural european*, București, Editura Humanitas, 1993.
Ion Negoïtescu, *În cunoștință de cauză*, Cluj, Editura Dacia, Cluj, 1990.

So far... so close...

(Romanian Literature between *to be* or *not to be* in Europe)

Romanian culture and civilization have always stood in a kind of „cohabitation” with European values, although in the last 5-6 decades they were in the difficult position of a neglected brother, as the Romanian writer Ion D. Sîrbu wrote in a letter to a friend from a Western country.

Even if sometimes Western values were far from the Romanian ones, and even if some of the Romanian writers wrote their books according to the communist dispositions, there were many others (poets, novelists, literary critics) who contributed to maintaining our culture at the European level, cultivating European democratic values.

In this paper, in perfect concordance with one of the most pro-European Romanian scholars, Adrian Marino, we assert that, in spite of historical, political and social circumstances (e.g., communist censorship), Romanian literature “has never left Europe in a total and radical way”.

*Universitatea din Craiova
România*

¹⁸ Mircea Eliade, *Memorii*, p. 344.